

บทบรรณาธิการ

Editor's Note

ข้ามพรมแดน : ภาษา วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ในชุมชน ร่วมรากอุษาคเนย์

Lintas Batas: Bahasa, Budaya,
dan Identiti dalam Komuniti
Serumpun Nusantara

พรมแดนแบ่งอะไรออกจากกันได้บ้าง?

แบ่งแผ่นดิน แบ่งรัฐ แบ่งเขตการปกครอง แบ่งภาษา หรือแบ่งความทรงจำของผู้คนด้วย? เส้นบนแผนที่ที่อาจบอกเราได้ว่าตรงไหนคือประเทศไทย ตรงไหนคือมาเลเซีย อินโดนีเซีย หรือส่วนอื่นของโลก ูษาคเนย์ แต่ชีวิตของผู้คนไม่เคยดำเนินไปตามเส้นเหล่านั้นอย่างเรียบร้อย ภาษาเดินทาง คนเดินทาง อาหารเดินทาง ศรัทธาเดินทาง เรื่องเล่า และความทรงจำก็เดินทางตามไปด้วย หลายสิ่งผ่านพรมแดนไปโดยไม่เคยขออนุญาตจากรัฐ และหลายสิ่งยังคงอยู่ แม้ประวัติศาสตร์การเมืองจะเปลี่ยนแปลงไปแล้วหลายครั้ง

นี่อาจเป็นเหตุผลที่วารสารภูมิแลเลือกประเด็น “ข้ามพรมแดน : ภาษา วัฒนธรรม และอัตลักษณ์ในชุมชนร่วมรากอุษาคเนย์” เป็นแกนของฉบับนี้ คำว่า Lintas Batas หรือ “ข้ามพรมแดน” ชวนให้ตั้งคำถามว่า เรากำลังข้ามพรมแดนของอะไรดินแดน ภาษา วัฒนธรรม ความเชื่อ หรือแม้แต่กรอบความคิดของเราเอง? และเมื่อก้าวข้ามไปแล้ว เราจะมองเห็นสิ่งใดที่ไม่เคยเห็นจากฝั่งที่เรายืนอยู่

เราเป็นใคร เมื่อชื่อเดียวกันถูกเรียกต่างกัน ในสองภาษา? คำถามนี้ปรากฏอย่างชัดเจนในบทความ “ฟ้าดินแยกเราเท่าไรไม่ขาด รัฐชาติพรากเราห่างกันไม่ได้: ‘ชื่อบ้านนามผสวน’ ความสัมพันธ์ทางภาษาของชื่อเรียกหมู่บ้านชาวมาเลเซียเชื้อสายไทย รัฐเกอดะฮ์ประเทศมาเลเซีย” ของ รณกร รัชชวงศ์ และสุไริยา ลามะทา การศึกษาภูมินามของชุมชนชาวมาเลเซียเชื้อสายไทยในรัฐเกอดะฮ์ทำให้เราเห็นว่าสถานที่แห่งหนึ่งสามารถมีมากกว่าหนึ่งชื่อ ชื่อในภาษาไทยกับชื่อในภาษามาเลเซียอาจมีความหมายตรงกัน คล้ายกันเพราะเสียง หรือบางครั้งดูราวกับกำลังบอกเล่าเรื่องคนละเรื่อง แล้วชื่อใดคือชื่อจริง? คำถามนี้อาจไม่จำเป็นต้องมีคำตอบเดียว เพราะในชีวิตของผู้คน ชื่อแต่ละชุดต่างมี

พื้นที่ของตนเอง ชื่อหนึ่งผูกอยู่กับภูมิประเทศ
ตำนาน บรรพบุรุษ หรือต้นไม้ในความทรงจำ อีกชื่อ
สัมพันธ์กับระบบการปกครอง ภาษาแห่งรัฐ หรือ
บริบททางสังคมในปัจจุบัน ความน่าสนใจจึงอยู่
ตรงการดำรงอยู่ร่วมกันของชื่อเหล่านั้น ภูมินาม
ทำให้เราเห็นว่าพรมแดนทางการเมืองกับพรมแดน
ทางวัฒนธรรมไม่เคยวางทับกันสนิท โลกของรัฐ
อาจต้องการความชัดเจน แต่โลกของความทรงจำ
มีพื้นที่สำหรับความซ้อนทับ ความลื่นไหล และ
ความหมายหลายชุด บางครั้ง การเรียกชื่อบ้าน
ด้วยภาษาเดิมก็อาจเป็นวิธีเก็บประวัติศาสตร์ไว้ใน
ชีวิตประจำวันอย่างเรียบง่ายที่สุด

แล้วถ้าความทรงจำไม่ได้อยู่ในชื่อ แต่อยู่ใน
รสชาติเล่า? บทความ “มรดกอาหารยะวาใน
ประเทศไทย: อัตลักษณ์ชาติพันธุ์ ความเชื่อ และ
พิธีกรรม” ของ สุนิติ จุฑามาศ พาเราออกจากชายแดน
ทางภูมิศาสตร์มายังใจกลางกรุงเทพมหานคร ณ
ชุมชนมัสยิดยะวา ย่านสาทร ชาวยะวาเดินทาง
จากโลกชวาเข้ามาตั้งถิ่นฐานในกรุงเทพฯ หลาย
ชั่วอายุคน การเดินทางนั้นอาจจบลงไปแล้ว
แต่บางสิ่งยังเดินทางต่อ ผ่านครัว ผ่านสำรับอาหาร
ผ่านงานบุญ และผ่านมือของคนรุ่นหนึ่งไปสู่อีก
รุ่นหนึ่ง ข้าวอัมเบ็งจึงมีเรื่องราวมากกว่ารสชาติ
ในสำรับเดียวมีทั้งเครือญาติ ศาสนา ความทรงจำ
ของบรรพบุรุษ และวิถีที่ชุมชนมองตนเอง อาหาร
กลายเป็นพื้นที่เชื่อมโยงคนเข้าหากัน จนผู้เขียน
เรียกว่าเป็น “มรดกที่ยังมีชีวิต” (Living Heritage)

แต่คำว่า “ยังมีชีวิต” ทำให้เกิดคำถามตามม
าทันทีว่า จะมีชีวิตต่อไปอีกนานเพียงใด? เมื่อพื้นที่
เมืองเปลี่ยน คนรุ่นใหม่ย้ายออก ครอบครัพล็ก
และวิถีการประกอบอาหารที่ต้องอาศัยคนจำนวน
มากเริ่มไม่สอดคล้องกับชีวิตเมือง การสืบทอด
ย่อมเปลี่ยนแปลงไปตามไปด้วย ข้อมูลในบทความสะท้อน
ว่าอาหารยะวาบางชนิดหาได้ยากขึ้น และจำนวน
ผู้สืบทอดลดลง การอนุรักษ์วัฒนธรรมจึงนำเรา

ไปสู่คำถามที่ลึกกว่าเดิมว่า จะเก็บของเดิมไว้
อย่างไร หรือควรถามต่อว่า ทำอย่างไรสิ่งนั้นจึงยัง
มีความหมายต่อคนรุ่นต่อไป?

คำถามเดียวกันนี้เดินทางต่อไปถึง อักษรยาวี
ในบทความ “จากแท่นพิมพ์สู่ปัญญาประดิษฐ์:
ความท้าทายของอักษรยาวีเชิงเทคโนโลยีและ
สังคม” ของ ฮาริส ยีสมัน ซึ่งชวนย้อนมองเส้นทาง
ของยาวีตั้งแต่โลกของต้นฉบับ ตัวเขียน แท่นพิมพ์
จนมาถึง Unicode แป้นพิมพ์โทรศัพท์มือถือ และ
ปัญญาประดิษฐ์ การพูดถึงการลดลงของการใช้
ยาวีในพื้นที่ชายแดนได้มักนำไปสู่คำอธิบายเรื่องรัฐ
การเมือง และนโยบายภาษา แต่งานชิ้นนี้เปิดพื้นที่
ให้ปัจจัยอีกชุดหนึ่งเข้ามาอยู่ในวงสนทนา ได้แก่
ประวัติศาสตร์การรู้หนังสือ ระบบการพิมพ์ ต้นทุน
ทางเทคโนโลยี และโครงสร้างพื้นฐานของภาษาใน
โลกดิจิทัล ประเด็นหนึ่งที่สะดุดใจคือความแตกต่าง
ระหว่าง “ตัวเขียนรูด” กับ “ภาษารูด” วันนี้เรา
สามารถพิมพ์ยาวีบนโทรศัพท์ที่ได้ Unicode รองรับ
ตัวอักษรเหล่านี้แล้ว แต่เมื่อเดินต่อไปถึงโลกของ
AI ปัญหาใหม่ก็ปรากฏขึ้น เพราะเครื่องไม่ได้เรียน
รู้จากการมีตัวอักษรอยู่บนแป้นพิมพ์ เครื่องเรียนรู้
จากข้อมูล ถ้าไม่มี corpus ไม่มีคลังภาษา ไม่มี
ข้อมูลมากพอให้ระบบเรียนรู้ AI จะรู้จักภาษานั้น
ได้อย่างไร?

คำว่า “อนุรักษ์ภาษา” จึงต้องถูกถามใหม่
การเก็บตัวอักษรไว้เพียงพอหรือไม่? การสอนให้
คนอ่านออกเขียนได้เพียงพอหรือไม่? และในวันที่
มนุษย์เริ่มสื่อสารผ่านเครื่องจักรมากขึ้น ภาษา
เล็ก ๆ จะมีที่ยืนตรงไหน? บางทีพรมแดนที่
น่ากังวลในอนาคตอาจไม่ใช่เส้นระหว่างประเทศ
แต่เป็นเส้นแบ่งระหว่าง ภาษาที่ AI รู้จัก กับภาษา
ที่ AI ไม่รู้จัก ขณะเดียวกัน เทคโนโลยีที่สร้าง
ข้อกังวลให้กับภาษาหนึ่งกลับกำลังเปิดพื้นที่ใหม่
ให้อีกภาษาหนึ่ง

บทความ “จากห้องเรียนแบบดั้งเดิมสู่ AI: บทสะท้อนการสอนภาษาไทยในมหาวิทยาลัยมลายา” ของ รุสนันท์ เจ๊ะฮีชะ เล่าเรื่องภาษาไทยจากอีกฝั่งหนึ่งของพรหมแดน ผ่านประสบการณ์การสอนที่มหาวิทยาลัยมลายา จากห้องเรียนภาษาแบบเดิม ภาษาไทยค่อย ๆ ขยายพื้นที่เข้าไปอยู่ในรายวิชาเลือก รายวิชาภาษาต่างประเทศ การศึกษาด้านเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ตลอดจนหลักสูตรมลายูศึกษา ภาพนี้ชวนให้คิดว่า ภาษาไม่ได้ติดอยู่กับเจ้าของประเทศของมันเสมอไป เมื่อภาษาไทยอยู่ในกัวลาลัมเปอร์ มันยังเป็น “ภาษาไทย” ในความหมายเดิมหรือไม่? สำหรับผู้เรียนชาวมาเลเซีย ภาษาไทยอาจหมายถึงภาษาเพื่อนบ้าน เครื่องมือในการทำงาน ประตูลู่สู่ความเข้าใจสังคมไทย ส่วนหนึ่งของการศึกษากฎมูฮัมหมัด หรือความสนใจส่วนบุคคล ความหมายของภาษาจึงเกิดใหม่ทุกครั้งเมื่อเปลี่ยนผู้พูด เปลี่ยนผู้เรียน และเปลี่ยนพื้นที่

การเข้ามาของ AI ยิ่งขยายคำถามนี้ออกไป ในบทสะท้อนของผู้เขียน AI เริ่มมีบทบาทเป็นคู่สนทนา เป็นพื้นที่ฝึกฝน และช่วยให้การเรียนรู้ก้าวออกจากเวลาและผนังของห้องเรียน ขณะที่ครูยังคงมีบทบาทในการออกแบบ เลือก และกำกับการใช้เครื่องมือเหล่านี้ เมื่ออ่านบทความเรื่องภาษาไทยคู่กับเรื่องยาว ภาพหนึ่งจึงชัดเจนว่า เทคโนโลยีไม่ได้มีคำตอบเดียวต่ออนาคตของภาษา สำหรับภาษาหนึ่ง มันอาจเปิดประตู สำหรับอีกภาษา มันอาจสร้างกำแพงใหม่ คำถามจึงอยู่ที่ว่าใครมีทรัพยากรเพียงพอที่จะเดินผ่านประตูนั้นไปได้

จากภาษา เทคโนโลยี และการศึกษา บทความ “แตกต่าง แต่ไม่แปลกแยก: ชาตินิยมพหุวัฒนธรรมและการเติบโตของพุทธแบบนุชนันทารในอินโดนีเซีย” ของ เจษฎา บัวบาล พาเราเข้าสู่พรหมแดนของศาสนา ความเป็นชาติ และความแตกต่าง ผู้เขียนชวนมองกระบวนการที่พุทธศาสนาพยายามทำให้ตนเอง

“เป็นส่วนหนึ่ง” ของสังคมอินโดนีเซีย ผ่านการเชื่อมโยงกับศรัทธา มัชปาหิต บรมพุทโธ และวัฒนธรรมชาว จนเกิดคำอธิบายเรื่อง “พุทธแบบนุชนันทาร” หรือ “พุทธแบบอินโดนีเซีย” เรื่องนี้ดูเหมือนเป็นตัวอย่งที่งดงามของการปรับตัวและการอยู่ร่วมกัน แต่ผู้เขียนพาเราไปไกลกว่านั้นด้วยคำถามว่า เมื่อสังคมต้องการภาพของความกลมกลืน ใครต้องซ่อนความแตกต่างของตนเองไว้บ้าง? เมื่อ “พุทธแบบนุชนันทาร” ถูกใช้เป็นภาพแทนของพุทธที่ปรับตัว เข้ากับสังคม และสนับสนุนพหุวัฒนธรรม มาตรฐานบางอย่างก็เริ่มก่อตัวขึ้น ผู้ที่ยืนห่างจากมาตรฐานนั้นอาจถูกมองว่าเคร่งเกินไป หรือถูกทำให้เป็นอีกฝ่าย นี่คือการยืนยันแย้งที่ควรคิดต่อว่า เราจะสร้างความเป็นหนึ่งเดียวโดยไม่ทำให้ความแตกต่างเจียบเสียดได้อย่างไร? ความหลากหลายอาจไม่ได้วัดจากจำนวนภาษา ศาสนา หรือชาติพันธุ์ที่อยู่ร่วมกันเท่านั้น แต่ควรถามด้วยว่า ความแตกต่างเหล่านั้นมีพื้นที่พูดด้วยเสียงของตนเองมากเพียงใด

เมื่ออ่านบทความทั้งห้าเรื่องร่วมกัน เราอาจพบว่า “อุษาคเนย์/นุชนันทาร” ในวารสารฉบับนี้ ไม่ได้มีขอบเขตที่ชัดเจนนัก มันอยู่ในชื่อหมู่บ้านของชาวมาเลเซียเชื้อสายไทยในเกอดะฮ์ อยู่ในข้าวต้มเบ็งของชาวยะวาที่สาทร อยู่ในตัวอักษรยาวีบนหน้าจอโทรศัพท์ อยู่ในห้องเรียนภาษาไทยที่มหาวิทยาลัยมลายา และอยู่ในการนิยามความเป็นพุทธของชาวอินโดนีเซีย นุชนันทารจึงอาจอยู่ใน “ความสัมพันธ์” มากกว่าอยู่ใน “แผนที่” เป็นความสัมพันธ์ระหว่างภาษา ความทรงจำ การเดินทาง ศาสนา เทคโนโลยี และผู้คน

เมื่อมองเช่นนี้ Lintas Batas ชวนเราข้ามมากกว่าเส้นแบ่งของรัฐ มันชวนข้ามพรหมแดนในวิธีคิดของเราเอง จากการคิดว่าหนึ่งพื้นที่ต้องมีหนึ่งชื่อ ไปสู่การยอมรับว่าพื้นที่เดียวอาจมีความทรงจำหลายชุด จากการคิดว่ามรดกคือสิ่งที่ต้องเก็บไว้เหมือนเดิม ไปสู่คำถามว่าจะทำอย่างไร

ให้มรดกยังพูดกับคนรุ่นใหม่ได้ จากการคิดว่า ตัวอักษรอยู่รอดแล้วภาษาย่อมอยู่รอด ไปสู่ คำถามเรื่องข้อมูล เทคโนโลยี และอำนาจในโลก AI จากการคิดว่าภาษาเป็นของประเทศใดประเทศ หนึ่ง ไปสู่การเห็นว่าภาษาเปลี่ยนความหมายทุก ครั้งที่เดินทาง และจากการคิดว่าความกลมกลืน คือการลดความแตกต่าง ไปสู่คำถามว่า เราจะอยู่ ร่วมกันโดยไม่ทำให้เสียงใดต้องหายไปหรือไม่

บางที ความหมายของการ “ข้ามพรมแดน” อาจอยู่ตรงนี้ เราไม่ได้ข้ามไปเพื่อพบว่ามีฝั่งหนึ่ง

เหมือนเรา เราข้ามไปเพื่อพบว่าเรามีเรื่องของเขา เรามีเรื่องของเรา และระหว่างเรื่องสองเรื่องนั้นยังมีพื้นที่ให้เรียนรู้กันอีกมาก พรมแดนยังคงอยู่ ความแตกต่างก็ยังคงอยู่ แต่ตราบใดที่เรายังเรียก ชื่อกัน ยังแบ่งปันอาหาร ยังเรียนภาษาของกันและ กัน ยังเก็บตัวอักษรไว้ให้คนรุ่นใหม่ และยังคงล้าตั้ง คำถามต่อความหมายของคำว่า “เรา” พรมแดนก็ อาจไม่ใช่จุดสิ้นสุดของความสัมพันธ์

บางครั้ง พรมแดนอาจเป็นจุดที่การสนทนา เริ่มต้นขึ้น

ผศ.ดร.ชัย ชูสาธุ

บรรณานิการวารสารภูมิแด
มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี